

CONTINUITATEA ȘI EVOLUȚIA CONCEPȚIILOR ASUPRA VIRTUȚII

Ecaterina FOGHEL, doctorandă

Școala Doctorală Filologie,

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

Abstract: *Starting from the premise that any human activity is to be anchored in a definite ethical framework, in which virtue is always among the defining concepts, the present article aims to follow at what point various virtue theories developed by scholars belonging to different epochs and areas of study, are ideologically close. The analysis of diverse virtue definitions, classifications and concrete examples become well-known from Aristotle to Alasdair MacIntyre, should discern certain general principles of moral rectitude and means of life goals achievement. The tradition of the Aristotelian ethics and of the Christian moral doctrine, the utilitarian approach of B. Franklin and the virtue of practices developed by MacIntyre, do not exhaustively treat the concept of virtue, that is susceptible to get new traits and avatars in the context of the modern cyberworld.*

Keywords: *virtue, virtue education, virtue ethics, concept, moral philosophy, internal goods.*

Instruirea, educația și edificarea idealurilor și a valorilor tinerei generații, precum și ale societății în întregime, sunt de neconceput în afara unui cadru etic adecvat și echitabil. Garanția calității și a durabilității rezultatelor unor eforturi de dezvoltare și perfecționare intelectuală și praxiologică își ia originea în sistemul de norme morale care reglementează orice acțiune umană, inclusiv și în cadrul activității cognitive. Latura etică intrinsecă procesului de formare-dezvoltare continuă a personalității umane nu poate fi neglijată sau deprecia.

Noțiunile de *bine* și *adevăr* se impun ca criterii principale de validare a rezultatelor cunoașterii. Or, este general acceptată ideea că binele se dobândește prin practicarea virtuților [3, p. 321], iar *adevărul* este cea dintâi virtute a sistemelor de gândire [7, p. 123]. În felul acesta, conceptul de *virtute* are tot dreptul să revină în prim-plan în cadrul dezbaterilor pe marginea avatarurilor de prezent și de viitor în domeniul educației.

Tradiția eticii virtuții este una extrem de bogată și pluralistă. La filosofii antici, în cultura creștină, și ulterior, rând pe rând, în concepțiile etice din epocile care au urmat, virtutea este practic mereu prezentă, fie ca condiție a fericirii depline sau *eudaimonia* – la Aristotel, ca hrană a sufletului ce îi permite să câștige mântuirea cea veșnică – în Catehismul Ortodox, ca și calitate utilă, necesară pentru realizarea obiectivelor vieții practice – pentru B. Franklin [8, p. 17], sau chiar calitate care permite unui individ să-și îndeplinească rolul său social – așa cum o găsim în lucrarea filosofului american contemporan Alasdair MacIntyre [3, p. 321].

Dicționarul explicativ al limbii române atestă drept semnificație de bază a unității *virtute* însușirea dominantă a caracterului, care îl face mai bun pe individul uman, din punct de vedere moral, intelectual sau al unui tip specific de activitate; însușire morală pozitivă a omului, forța morală de a urmări în mod constant idealul etic. Prin virtute, mai înțelegem și integritatea morală, dar și puterea, tăria, vigoarea.

Inițial, unitatea *virtute*, care provine de la latinescul *vir* – care servea pentru desemnarea individului uman de sex masculin, indica exclusiv calități virile precum forța, energia, curajul în luptă etc. Treptat însă câmpul semantic al unității se extinde și Platon îl utilizează deja cu sensul de *tendință a omului spre perfecțiune și excelență morală*. Tot el menționează faptul că omul virtuos tinde să însușească lucrurile bune, deoarece virtutea nu e altceva decât binele [8, p. 15].

Aristotel realizează conexiunea *virtute* – *rațiune*, vorbind despre rolul rațiunii și al voinței în viața morală și deosebind, astfel, virtuți *dianoetice*, adică virtuți intelectuale și virtuți *etice* sau virtuți ale caracterului [8, p.16]. În lucrarea sa *Etica Nicomahică*, Aristotel precizează că virtuțile dianoetice se materializează în înțelepciune, inteligență și prudență [1, p. 41]. Ele rezultă în urma experienței cognitive și stau la baza cunoașterii de tip științific a legilor universului. Prudența, ca dispoziție sau atitudine, datorită căreia parvenim să acționăm corect,

să analizăm scopurile și să alegem mijloacele de realizare a scopurilor propuse, decurge în mod necesar din experiența de viață. Filosoful insistă și asupra faptului că virtutea intelectuală depinde, în mare parte, de învățatura/educația pe care o primim, atât la etapa producerii acesteia, cât și pe parcursul perioadei de sporire și dezvoltare a ei.

Virtutea morală, după Aristotel, este însă mai mult produsul obiceiului, obișnuinței – nicio virtute morală nu preexistă în noi în mod natural, dar natura ne-a înzestrat cu capacitatea de a însuși aceste virtuți morale prin obișnuință, la maturitate [1, p. 42]. Vorbind despre virtutea morală, Aristotel nu operează cu termeni categorici, el nu blamează nici plăcerea, nici suferința, ci susține că adevăratul merit este de a fi cumpătat sau moderat. Respectiv, și o educație corectă constă în formarea unui simț de cumpătare în toate, care permite de a evita atât insuficiența, cât și excesul, găsind acel „mijloc de aur” care nu înseamnă în nici un caz mediocritate, ci dimpotrivă, o stare de perfecțiune și echilibru a lucrurilor, când nimic nu mai trebuie adăugat sau îndepărtat. Frica, îndrăzneala, mânia, mila și, în general, orice sentiment ce decurge din plăcere sau suferință poate fi și este derivat al virtuții, atunci când apare la momentul oportun, în cazuri sau față de persoane potrivite, din cauze și într-un mod convenabil [1, p. 49]. Prin urmare, virtutea de model aristotelic este o predispoziție naturală care îl îndreaptă pe om pe calea cea mai corectă către fericire, făcându-l să fie moderat și precaut în acțiunile sale.

În morala creștină, virtutea este obligator prezentă ca un ideal spiritual, element crucial al unei cenzuri comportamentale, ce tinde să perfecționeze faptele și gândurile omului. Deși unitatea *virtute* este foarte rar folosită direct în Sfânta Scriptură, în locul ei sunt întrebuințate unități din același câmp semantic, cum ar fi: *dreptate, evlavie, faptă bună* [4, p. 215], care totuși nu reprezintă decât niște hiponime ale conceptului de virtute care le înglobează pe toate ca variații situaționale. Virtutea creștină este definită ca o deprindere și statornicie de a împlini, cu ajutorul harului Dumnezeuiesc, legea morală (în primul rând, codul de reguli din Decalog). Virtutea creștină înseamnă tăria și statornicia pe calea binelui, în săvârșirea faptelor bune și biruința neîntreruptă asupra răului [4, p. 215].

Conform învățaturii creștine, virtuțile se clasifică în: virtuți teologice (religioase) și virtuți morale (cardinale) [ibid., p. 216]. Virtuțile teologice – credința, nădejdea și dragostea, păstrează sufletul creștinului în strânsă legătură cu Dumnezeu, acestea reglementează viața religioasă a creștinului. Însușirea și punerea în acțiune a acestor trei virtuți se numără printre datoriile omului credincios [ibid., p. 237]. Pe de altă parte, virtuțile morale sau cardinale, printre care se numără înțelepciunea, dreptatea, cumpătarea, bărbăția, sunt cele ce călăuzesc viața creștinului față de sine și față de semenii săi. Aceste virtuți au drept scop moralizarea rânduielilor și legăturilor dintre oameni. În Catehismul Ortodox, se stipulează faptul că virtuțile cardinale sau morale se pot câștiga prin puterile firești, cu care este înzestrat omul, de aici se poate deduce ideea că aceste virtuți sunt educabile. Virtuțile teologice însă sunt „suprafirești”, adică insuflăte omului de către Dumnezeu la creare. Virtuțile creștine se arată prin fapte bune, realizarea faptelor bune și ferirea de fapte rele, echivalente cu păcatul, reprezintă datoria creștinului [ibid., p. 218]. Caracterul imperativ al virtuții creștine este ferm exprimat și nu admite indulgență.

De rând cu filosofia și teologia, etica virtuții se impune în mod firesc și în discursurile politice. Părintele fondator al Americii, Benjamin Franklin, gânditor ilustru, în mare măsură autodidact, acorda un rol deosebit virtuții în realizarea potențialului personal și în atingerea succesului. Franklin considera virtuțile calități utile necesare pentru realizarea obiectivelor vieții practice [8, p. 17]. Acesta a elaborat o listă din 13 virtuți, practicarea constantă a cărora a devenit un adevărat sistem de autodezvoltare a personalității sale. Lista în cauză include: cumpătarea, liniștea, ordinea, hotărârea, chibzuința, hărnicia, sinceritatea, dreptatea, moderarea, curățenia, calmul, castitatea, umilința [9, p. 85].

Franklin a adoptat o poziție respectuoasă, dar critică și față de lucrările filosofilor clasici, și față de predicile bisericești, concepând un plan propriu de atingere a perfecțiunii morale. Fire practică și cu convingeri utilitariste, Franklin nu schițează idealuri utopice. Pe propriul exemplu,

el constată că înclinațiile noastre sunt deseori mai puternice decât rațiunea, fapt ce ne poate împiedica să rămânem constant fideli virtuților [*ibid.*, p. 84]. Planul ambițios al perfecțiunii morale a lui Franklin consta în formarea deprinderii tuturor celor 13 virtuți, pe care el le-a selectat ca esențiale. Îmbrățișarea tuturor dintr-o dată fiind complicată, gânditorul iluminist și-a organizat un grafic bine ordonat de practicare și desăvârșire a virtuților pe rând, concentrându-și eforturile asupra unei anumite virtuți pentru un timp anumit, după care se trecea la următoarea din listă, până ce toate cele 13 virtuți erau cultivate. Această strategie a însușirii virtuții merită atenție, reprezentând o adevărată metodă de autoeducare morală minuțios descrisă și fidel aplicată în practică de autor.

Virtuțile propagate cu determinare de către B. Franklin reprezintă repere importante în formarea unei vieți demne, echilibrate și etic corecte. Conceptul de virtute, așa cum îl găsim în *Autobiografia* lui B. Franklin, este situat între un scop natural și un exercițiu de autoperfecționare. Aspectul de datorie, deși prezent și el în frame-ul circumscris de contextele în care apare virtutea în reflecțiile lui, nu este dominant, Franklin mizând pe conștiință și tendința reflexivă către bine a fiecăruia dintre noi.

Analizând și comparând diferite teorii ale virtuții, în special cele dezvoltate de Aristotel și Franklin, filozoful american contemporan Alasdair MacIntyre încearcă să determine rolul pe care îl are virtutea în viața umană din perspectiva, în care aceasta reprezintă un mijloc de dobândire a unor bunuri concrete ce rezultă din anumite practici.

MacIntyre deplasează accentul din zona abstractă a conceptului de virtute ca atare în zona practicilor umane concrete, ca forme complexe și coerente de activitate de colaborare, stabilite social, prin care sunt create anumite bunuri în cadrul eforturilor de realizare a anumitor standarde de excelență, potrivite fiecărei practici [5, p. 166]. Exemple de astfel de practici sunt diversele domenii de activitate fizică și intelectuală, precum arhitectura, agricultura, pictura, jocul de fotbal sau de șah etc., pe arena cărora pot fi scoase în evidență abilitățile, talentele și virtuțile omului. Finalitatea logică a oricărei practici este producerea de bunuri. Potrivit lui MacIntyre, putem deosebi bunuri interne ale unei practici și bunuri externe.

Diferențierea celor două tipuri de bunuri este ilustrată pe exemplul unui copil, pe care îl învățăm să joace șah: inițial copilul neavând nici o preferință pentru acest joc, îl putem motiva cu obținerea unor bomboane în cazul implicării în activitate. Dar, cu timpul, copilul va descoperi bunurile specifice jocului de șah și va tinde să câștige nu de dragul bomboanelor, ci pentru dobândirea unor aptitudini analitice, a unei imaginații strategice și a capacității de concentrare a atenției, care constituie bunuri interne practicii jocului de șah, spre deosebire de bomboane, bani sau alte avantaje externe, asociate, în mod contingent, practicii analizate [5, p. 167].

Bunurile externe pot fi obținute prin modalități alternative, ce nu sunt necesar asociate jocului de șah, pe când bunurile interne sunt specifice și nu pot fi dobândite altfel decât prin practicarea jocului de șah. Bunurile externe sunt întotdeauna proprietatea cuiva sau sunt posedate individual, devenind astfel inevitabil obiective ale competiției dintre oameni [5, p. 169]. Realizarea bunurilor interne avantajează întreaga comunitate care participă la o practică anumită. Elaborarea unei metode noi de evaluare a vaccinurilor, spre exemplu, este un succes și o îmbogățire a întregii comunități de imunologi și infecționiști. Deși rezultate și ele dintr-o competiție pentru a excela, bunurile interne nu separă învingătorii și învinșii.

Locul virtuții în toată această teorie este unul fundamental, căci, conform definiției propuse de MacIntyre, virtutea este o calitate umană dobândită, posesiunea și exercitarea căreia tinde să ne dea puterea de a obține bunurile interne ale practicilor, în care suntem implicați [5, p. 170]. Virtutea, în această concepție, nu este garanție a succesului absolut, dar ea este absolut necesară atingerii și obținerii bunurilor esențiale, celor ce decurg din realizarea unor standarde de excelență și care constituie de fapt, folosind terminologia lui Bourdieu, „capitalul simbolic”, ce îl urmăresc toate eforturile umane.

Trasând o relație causală clară între virtuți și bunurile interne, MacIntyre menționează totodată că posedarea virtuților constituie întotdeauna un obstacol în calea ambiției confortabile

de a câștiga și bani, și faimă, și putere pe lângă excelență, și bunuri interne unor practici [5, p. 176]. Sinceritatea, dreptatea și curajul, fiind principalele trei virtuți pe care filosoful le enumeră ca fiind esențiale în realizarea oricărei practici, constituie standarde de excelență și bunuri în sine, în același timp. Această triadă de repere morale racordează, în mare măsură, viziunea lui MacIntyre asupra virtuții cu tradiția și o ancorează în șirul teoriilor care susțin importanța educației morale și caracterul cultivabil al virtuților.

De ceva timp, noile tehnologii și spațiul cibernetic se bucură de o pondere în continuă creștere în viața societății. Relațiile interumane, activitățile cognitive și practice, criteriile și mijloacele de evaluare a bunurilor se deplasează într-o realitate virtuală, determinată de legi informatice. Tehnologiile informaționale sunt exploatare pe larg și în politică, și în știință, și chiar de biserică. Această nouă realitate nu poate să nu influențeze deci sistemul de valori, spectrul de trăiri afective și reacții comportamentale ale oamenilor. Ar fi pertinent să ne întrebăm dacă conceptul de virtute suferă și el anumite metamorfoze în acest context. Ce trăsături noi capătă virtutea în contextul libertății deplină de exprimare și a vizibilității sporite la maxim? Oare mai sunt actuale listele de virtuți evidențiate de filosofi, teologii și sociologii din epocile de pre-online? Aceste întrebări precum și multe altele deschid noi direcții de abordare a domeniului educației morale în general și a eticii virtuții în particular.

Definițiile virtuții care s-au conturat în cadrul diferitor domenii și pe parcursul mai multor epoci, trăsăturile pe care le atribuie conceptului diversii gânditori ce s-au interesat de problema descrierii virtuții, dar și exemplele concrete de virtuți pe care le găsim în diversele cataloage și liste propuse de diferiți autori, sunt, fără îndoială, extrem de variate, uneori chiar rivale, altele complementare, determinate istoric, ideologic și social. Însă toate aceste concepții comportă aceeași intenție de identificare a unor mijloace accesibile și comprehensibile de realizare a **telos**-ului specific uman [5, p. 164], de atingere a succesului deplin în viața pământească, dar și după ea. Acest proiect grandios va rămâne mereu actual, iar încercările de a delimita un nucleu teoretic cu privire la virtuți trebuie să continue sprijinindu-se pe tradițiile concepțiilor influente din trecut, completându-le cu noi concluzii desprinse din realitatea prezentă și deschizând noi perspective pentru cercetări de viitor.

Bibliografie:

1. ARISTOTE. *Éthique à Nicomaque*, Trad. J. Tricot, Paris: Éditions Les Échos du Maquis, 2014. 237 p.
2. BRAGA, Mihai. Ethics – Sciences of Moral and Human Behavior. In: *Journal of Social Sciences*, 2019, Vol. II, no. 1. p. 56 – 66. ISSN 2587-3490
3. GAVRILESCU, Liviu. Decizia Etică: Dificultăți și provocări. In: *An. Inst. de Ist. „G. Barițiu” din Cluj-Napoca*, Series Humanistica, tom. IX, 2011. p. 317–322. ISSN: 1584-4404
4. *Învățătură de credință creștină ortodoxă*, București: Apologeticum, 2006. 291 p. [online] [citat 10.09.2020] https://www.academia.edu/40923297/%C3%8ENV%C4%82%C5%A2%C4%82TURA_DE_CREDIN%C5%A2%C4%82_CRE%C5%9ETIN%C4%82_ORTODOX%C4%82
5. MACINTYRE, Alasdair. Dreptate și virtute. In: *Teorii ale dreptății sociale*, Ed. MIROIU A, București: Editura Alternative, 1996. p. 159-196. ISBN: 973-9216-11-0
6. PALADI, Adriana. De la concepția aristotelică a virtuții la principiul etic al precauției. In: *Analele Științifice ale USMF „N. Testemițanu”*, 2011, nr. 2(12). p. 396-399. ISSN 1857-1719
7. SANDEL, Michael. Dreptatea și subiectul moral. In: *Teorii ale dreptății sociale*, Ed. MIROIU, A., București: Editura Alternative, 1996. p. 123-158. ISBN: 973-9216-11-0
8. ȘAPTEFRAȚI, Silvia. Etica virtuții: Tradiție și contemporaneitate. In: *Revista de Filozofie, Sociologie și Științe Politice*, 2009, nr. 3(151). p. 15-20. ISSN 1957-2294
9. ФРАНКЛИН, Бенжамин. *Моя автобиография. Совет молодому торговцу*, Издательство АСТ, 2016. 320 ст. ISBN: 978-5-17-094193-3